

Autokratické tendence německého císaře Viléma II. ve vztahu k legislativnímu procesu Říšského sněmu (1888–1900)

František Stellner

*Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta,
Katedra historie
E-mail: frantisek.stellner@ujep.cz
ORCID: 0000-0002-8519-8401*

Kristina Kaiserová

*Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Filozofická fakulta,
Ústav slovansko-germánských studií
E-mail: kaiserova@albis-int.cz
ORCID: 0000-0003-3180-2703*

Autocratic Tendencies of German Emperor Wilhelm II in Relation to the Legislative Process of the Reichstag (1888–1900)

Abstract:

The study “Autocratic Tendencies of German Emperor Wilhelm II in Relation to the Legislative Process of the Reichstag (1888–1900)” analyzes the constitutional and political framework of the German Empire during the reign of Wilhelm II, focusing on his approach to the legislative process and interaction with the Reichstag. It examines whether the emperor’s attitude toward parliament evolved in connection with personnel changes in the highest German and Prussian offices and how the dual identity of “emperor-king” influenced governance. The paper discusses mechanisms of pressure and circumvention applied by Wilhelm II toward the Reichstag, including rhetoric, court networks, and personnel policy, and evaluates their limits within the federal structure. It also addresses the concept of “personal rule” and its historiographical interpretations, contrasting rhetorical antiparliamentarism with practical dependence on parliamentary majorities. The analysis combines micro- and macro-historical perspectives, using constitutional texts, parliamentary records, and correspondence of key actors.

The conclusion emphasizes that despite autocratic impulses, the emperor's power was structurally constrained, and legislative outcomes depended on negotiation and compromise, contributing to the gradual parliamentarization of decision-making in the German Empire.

Keywords: Wilhelm II; German Empire; Reichstag; constitutional monarchy; personal rule; legislative process; antiparlamentarism; federalism; political culture

Klíčová slova: Vilém II.; Německé císařství; Říšský sněm; konstituční monarchie; osobní vláda; legislativní proces; antiparlamentarismus; federalismus; politická kultura

DOI: 10.14712/2464689X.2026.553

Financování: Studie byla podpořena z prostředků na institucionální výzkum Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem pro rok 2026.

Úvod

Současná právní a politická historiografie Německa v období 1871–1918 se nadále zaměřuje na zkoumání ústavního vymezení císařského úřadu a na analýzu fungování ústavního systému. Vzhledem k rozdílným hodnocením posledního německého císaře a pruského krále Viléma II. jsme považovali za nezbytné pokračovat v analýze legislativního procesu Německého císařství a zkoumat, jak Vilém II. při realizaci říšské politiky kombinoval monarchický a zastupitelský princip a jak se jeho postoj k parlamentarismu vyvíjel v souvislosti s personálními změnami v nejvyšších německých a pruských úřadech. S tím souvisejí též složité otázky, jak konstrukce moci vytvořená sjednotitelem říše, knížetem O. von Bismarckem, a její ústavní nejednoznačnosti předurčily vztah Viléma II. k legislativnímu procesu a jaké mechanismy nátlaku a obcházení uplatňoval vůči Říšskému sněmu.

Z dílčích otázek jsme se zaměřili na problém, jak se dvojí identita německého císaře a pruského krále projevovala ve vládní praxi, jak ovlivňovala vztah ke Spolkové radě a Říšskému sněmu, do jaké míry představoval po roce 1890 „nový kurs“ korekci Bismarckovy protisocialistické a antiparlamentní linie či zda lze u Viléma II. hovořit o „osobní vládě“. Taktéž jsme tematizovali problematiku císařova postoje k médiím a k tzv. „královskému mechanismu“. S tím souvisejí i otázky, jak císař vystupoval vůči ústavním orgánům a jaké limity mu kladla federální struktura, a zda se ve sledovaném období proměnil faktický status císařského úřadu ve vztahu k legislativě a exekutivě bez formální změny ústavy. V tomto kontextu jsme komentovali i výsledky současného narativu právních dějin Německého císařství opírající se o procesy „monarchizace“ císařského úřadu, „nacionalizace“ Spolkové rady a „parlamentarizace“ říše. Soustředili jsme se na limity antiparlamentních ambicí Viléma II. a na fakt, že klíčové politické a legislativní změny ovlivňovalo vyjednávání v Říšském sněmu.

Při hledání odpovědí jsme se snažili kombinovat mikrohistorickou a makrohistorickou analýzu a interpretaci. Zaměřili jsme se nejen na analýzu ústavního textu, ale i na sledování jednání Spolkové rady a Říšského sněmu, jejich interakci k císaři a kancléři. Dále jsme analyzovali i konkrétní dosah jednání Viléma II. a jím uskutečněné personální změny.

Rovněž jsme zkoumali, proč ostrá císařova rétorika nekorelovala s legislativním výsledkem. Zkoumali jsme rovnováhu mezi monarchickým principem a zastupitelským prvkem. Přiklonili jsme se k pojetí, které chápe federalismus říše jako dynamický konstrukt, který jednak vycházel z politické kultury Německa a jednak ji utvářel. V tomto pojetí ústavní historie jako kulturní historie není ústava považována za pouhou „kompilaci legalistických paragrafů“, nýbrž za „kulturní artefakt ... neustále se měnící spolu s politickým prostředím, v němž existoval“.¹

Z pramenů jsme využili především stenografické protokoly Říšského sněmu a publikované zákonodárné materiály, oficiální nařízení a právní sbírky, edice korespondence a deníků klíčových aktérů (Vilém II., Bismarck, Eulenburg, Waldersee, Holstein, Hohenlohe, Bülow, Lucius von Ballhausen), stejně jako diplomatická hlášení německých a rakousko-uherských diplomatů z fondů Österreichisches Staatsarchiv – Abteilung Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Wien) a Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin), dále dobový tisk a publicistiku.

Navázali jsme na vlastní výzkum² a především na odborné studie německé a anglosaské právní a politické historiografie. Konkrétně se jednalo o práce britského historika J. C. G. Röhl, který tematizoval „osobní monarchii“ a „královský mechanismus“, tedy řízení politiky panovníkem a dvořany a proměnlivý přístup Viléma II. k parlamentu. Dále jsme se kriticky vyrovnali se závěry německého odborníka H.-U. Wehlera, který akcentoval strukturální povahu autoritativní polykracie a napětí mezi oligarchickými mocenskými centry. Na jeho výkladový rámec jsme navázali při popisu střetu dvora, kancléřství, Spolkové rady a Říšského sněmu. Německý odborník T. Nipperdey nás svými totálními dějinami a analýzou konstitučního uspořádání, sociálních struktur a stranického života, inspiroval při vysvětlení, proč se parlamentní element v praxi posiloval navzdory absenci formální ministerské odpovědnosti. Závěry německého klasika právních dějin E. R. Hubera z právněhistorické analýzy ústavy a statutu císařského úřadu jsme využili k rozlišení formálních a faktických kompetencí německého císaře. Britský odborník Ch. Clark nás inspiroval v rámci přístupu k limitům císařova institucionálního rámce, zatímco nejnovější studie jeho žáka, O. F. R. Haardta, nám umožnily orientovat se v dynamických procesech unitarizace, „monarchizace“ císařského úřadu, „nacionalizace“ Spolkové rady a „parlamentarizace“ rozhodování. Haardtovu perspektivu jsme propojili s empirickými případy, kde se posun pravomocí odehrával bez formální změny textu ústavy.

1. Analýza ústavy

Ústava sjednoceného německého státu z 16. dubna 1871 spojovala monarchistický a zastupitelský princip, ponechávala mnoho nejasností a vyžadovala stálou interpretaci. Souhlasíme s názorem kolínského profesora H.-P. Ullmanna, že „poskytovala právní rámec

¹ HAARDT, O. F. R. *Bismarcks ewiger Bund. Eine neue Geschichte des Deutschen Kaiserreichs*. Darmstadt: wbg Theiss, 2020, s. 12.

² STELLNER, F. *Poslední německý císař. Z německých dějin v epoše Viléma II.* Praha: Panevropa Praha, 1995; STELLNER, F. K tzv. „osobní vládě“ posledního německého císaře Viléma II. *Dvacáté století. The Twentieth Century*, 2011, roč. 3, č. 1, s. 31–42; KAISEROVÁ, K. Paul hrabě Hoensbroech a jeho kritika ultramontanismu na stránkách časopisu *Preussische Jahrbücher*. In: RADVANOVSKÝ, Z. (ed.). *Semper idem. Jiřímu Tůmovi k pětasedmdesátinám*. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 2003, s. 26–29.

pro labilní směr a protiklady různých politických sil a mocenských vztahů... Ústava tak představovala kompromis, který sice stanovil pravidla, ale zároveň ponechával otevřené různé možnosti vývoje“.³ Spolkové země si podržely politickou svrchovanost, takže měly vlastní ústavy, zákony, vlády, hlavy státu, parlamenty, dále na svém území spravovaly školství, justici, zaváděly říšské zákony a vybíraly přímé daně. Spolkovým panovníkům příslušela rozsáhlá práva.⁴

Nejvyšší výkon říšské moci přisoudila ústava korporativní jednotě dvaceti pěti členských států, které je přenesly na tři říšské orgány: Spolkovou radu, císaře a Říšský sněm. Zákonodárny orgán – Spolková rada nebyla volena, nýbrž se jako stálý kongres zástupců spolkových států, jež delegovaly jednotlivé spolkové vlády, stala nositelem říšské suverenity.⁵ V rozhodujících legislativních otázkách měla prioritu Spolková rada. V konečné instanci rozhodovala o tom, zda zákon vstoupí platnost. Její jednání svolával a ukončoval císař, ale předsednictví náleželo říšskému kancléři, který zde též vystupoval jako zástupce pruské vlády. Její vliv nicméně snížila Bismarckem zavedená praxe předběžných konzultací u spolkových vlád o hlasování ve Spolkové radě, takže ve skutečnosti nikdy říši nespravovala, ani nepředstavovala říšskou vládu.⁶ Příkladíme se k tezi, že Říšský sněm postupně nahradil Spolkovou radu ve funkci hlavního zákonodárného orgánu říše a že po roce 1890 postupně sílila závislost spolkové exekutivy na parlamentu.⁷

Ústřední postavou výkonné moci se stali císař a říšský kancléř, což jednoznačně vyjadřuje příslušná pasáž ústavy: „Nařízení a opatření císaře jsou vydávána ve jménu říše a k jejich platnosti je nutný spolupodpis říšského kancléře, který tím přebírá odpovědnost.“⁸ Odpovědnost v parlamentním smyslu nicméně neexistovala, protože kancléře jmenoval i propouštěl císař na základě vlastního výběru, nikoliv podle výsledků voleb do Říšského sněmu. Říšské úřady podléhaly kancléři a spravovaly společné říšské záležitosti, ale nelze je v moderním smyslu kolektivní odpovědnosti považovat za ministerstva. V čele říšských úřadů totiž stáli státní tajemníci, plně podřízení říšskému kancléři.

³ ULLMANN, H.-P. *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1995, s. 35. Srov. NIPPERDEY, T. *Deutsche Geschichte 1866–1918. Zweiter Band: Machtstaat vor der Demokratie*. München: C. H. Beck, 1998, s. 85.

⁴ HARTMANN, J. *Das politische System der BRD im Kontext. Eine Einführung*. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2012, s. 26–28.

⁵ Bismarckův projev, 27. 3. 1879, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IV. Legislaturperiode. II. Session. 1879, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1879, s. 670. Srov. RAUH, M. *Die Parlamentarisierung des Deutschen Reiches*. Düsseldorf: Droste, 1977, s. 17–29; GRIMM, D. War das Deutsche Kaiserreich ein souveräner Staat? In: MÜLLER, S. O. – TORP, C. (ed.). *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s. 86–101.

⁶ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band III: Bismarck und das Reich*. 3. Auflage, Stuttgart: Kohlhammer, 1988, s. 245.

⁷ RAUH, op. cit., s. 25–26; HAARDT, O. F. R. The Kaiser in the Federal State, 1871–1918. *German history*, 2016, roč. 34, č. 4, s. 551. Detailně: NIPPERDEY, op. cit., s. 87–94; HAARDT, O. F. R. Der Bundesrat als Einrichtung föderalen Mitentscheidens. In: GALL, L. (ed.). *Entscheidungskulturen in Der Bismarck-Ära*. Paderborn: Brill/Schöningh, 2024, s. 117–139; HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 370; KREUZER, M. Und sie parlamentarisierte sich doch: Die Verfassungsordnung des Kaiserreichs in vergleichender Perspektive. In: RECKER, M.-L. (ed.). *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Berlin: De Gruyter, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004, s. 32–36.

⁸ Gesetz, betreffend die Verfassung des Deutschen Reichs. In: *Reichs-Gesetzblatt. 1871*. Berlin: Kaiserliches Post-Zeitungsamt, 1871, č. 16 a 628, čl. 17, s. 70.

Nipperdey přesvědčivě odvodil, že „Spolková rada a spojenecké vlády nepodléhaly kontrole Říšského sněmu, byly zbaveny jakékoli veřejné politické odpovědnosti“.⁹ Kancléřovo právo spolupodpisu se mohlo zdát být dostatečnou pojistkou proti případné samostatné vládě císaře, ale vztah monarchie a kancléře nebyl konstantní.¹⁰ V této souvislosti souhlasíme s U. Lappenküperem, který prokázal, že o „Bismarckově diktatuře“ nebo „kancléřské diktatuře“ nemůže být řeči. U Bismarcka zdůraznil jeho „pragmatismus a ochotu ke změnám, sklon k čistě zájmově orientované ‚realpolitik‘, jeho uznání závislosti na parlamentních vyjednávacích procesech, ... ochotu ke kompromisům a ústupkům.“¹¹ Rovněž se ztotožňujeme se závěrem E. Conzeho, že „institucionální záruky nadřazenosti exekutivy, monarchického principu, a tím i autoritářství, za nimiž stály mocenské zájmy starých elit, omezovaly rozvoj demokratického potenciálu vycházejícího ze společnosti“.¹²

Podle ústavy předsedal říšský kancléř Spolkové radě a zastupoval spolkovou vládu před Říšským sněmem.¹³ Dále obsazoval též funkci pruského ministerského předsedy a pruského ministra zahraničních věcí, což mu umožňovalo instruovat pruské hlasy ve Spolkové radě. Připomeňme, že pro přijetí ústavních změn bylo potřeba dvoutřetinové většiny z celkových 58 hlasů. Prusko tedy se svými 17 hlasy mohlo zabránit jakékoli změně ústavy, protože k jejímu schválení stačilo 14 hlasů proti. Toto prolínání působnosti říšských a pruských úřadů bylo jedním z předpokladů pruské hegemonie v říši. Ta odrážela fakt, že Prusko zahrnovalo 65 % území říše a 62 % obyvatelstva Německé říše, a bylo tedy největším a ekonomicky nejsilnějším státem.¹⁴

Vzhledem k pruské hegemonii nemůžeme o federalismu rovnoprávných členů v Německém císařství hovořit, proto používáme termíny „pseudofederalismus“ či „nedostatečná parlamentarizace systému“.¹⁵ V Prusku byly královské pravomoci výrazně silnější než pravomoci německého císaře v říši. Dokládají to příslušné články pruské ústavy: „Ministři krále jsou odpovědní. Všechny vládní akty krále vyžadují ke své platnosti spolupodpis ministra, který tím přebírá odpovědnost... Výkonná moc náleží výlučně králi. Jmenuje a odvolává ministry. Nařizuje vyhlášení zákonů a vydává nařízení potřebná k jejich provedení.“¹⁶ Přes povinnost kontrasignace královských vládních aktů příslušnými ministry panovala zásada, že „skutečným, faktickým ministerským předsedou je a zůstává Jeho

⁹ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 93.

¹⁰ HAARDT, *The Kaiser*, s. 534–539. Srov. ULLMANN, *op. cit.*, s. 33.

¹¹ LAPPENKÜPER, U. Entscheidungskulturen im politischen Handeln Otto von Bismarcks. In: GALL, L. (ed.). *Entscheidungskulturen in der Bismarck-Ära*. Paderborn: Brill/Schöningh, 2024, s. 115. O strukturální asymetrii vyjednávacích pozic mezi Bismarckem a frakcemi říšského sněmu srov. PYTA, W. Kompromissorientierter Konstitutionalismus. Kooperationsmuster zwischen Reichsleitung und Fraktionenparlament im Bismarckreich 1871–1890. In: Tamtáž, s. 141–189.

¹² CONZE, E. *Schatten des Kaiserreichs. Die Reichsgründung von 1871 und ihr schwieriges Erbe*. München: dtv, 2020, s. 105.

¹³ LAPPENKÜPER, *op. cit.*, s. 90–93.

¹⁴ SPENKUCH, H. *Preußen – eine besondere Geschichte. Staat, Wirtschaft, Gesellschaft und Kultur 1648–1947*. Göttingen: Vandenhoecks & Ruprecht, 2019, s. 17.

¹⁵ BEYME, K. von, BUSCH, A. *Das politische System der Bundesrepublik Deutschland. Eine Einführung*, 13., akt. und erw. Auf. Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden, 2023, s. 349–350.

¹⁶ SCHWARTZ, E. (ed.). *Die Verfassungs-Urkunde für den Preußischen Staat vom 31. Januar 1850. Nebst Ergänzungs- und Ausführungsgesetzen*. Breslau: Verlag von M. & H. Marcus, 1898, Hlava druhá. O králi, čl. 43–44, s. 11.

Veličenstvo král“. ¹⁷ Z toho vyplývalo, že krále rozhodnutí vládní většiny nijak nezavazovala a že ministři nesli právní a politickou odpovědnost za akty panovníka. Obě komory Zemského sněmu se podílely na zákonodárném procesu, ale vláda jim nebyla odpovědná, a král sněm svolával, odročoval a rozpouštěl. Personální unie pruského krále a německého císaře na straně jedné a pruského ministerského předsedy a říšského kancléře na straně druhé podle Nipperdeyho fakticky znamenala, že pruské principy platily také v říši. ¹⁸ Opačný názor zastával Ullmann, který byl přesvědčen, že „císařství nebylo ani zvětšeným Pruskem, ani se do něj dříve či později nezačlenilo“. ¹⁹

Císař nenesl trestněprávní a politickou odpovědnost. ²⁰ Podle ústavy zastupoval jako konstituční panovník říši navenek, vyhlášoval války, uzavíral mír, spojenectví i smlouvy s cizími státy. Svolával a uzavíral jednání Spolkové rady a Říšského sněmu, jmenoval a propouštěl kancléře i ostatní říšské úředníky. Dále dohlížel na provádění říšských zákonů, jménem říše vyhlášoval všechny právní akty sankcionované Spolkovou radou. Ústava tedy císaři přiznávala jistá monarchická práva, a to zejména v oblasti výkonné moci, nicméně jiná mu upírala, především v oblasti zákonodárné moci, reprezentace a čestných práv. Shoda panovala v tom, že nebyl říšským suverénem, nýbrž pouze předsedal unii knížat a byl prvním mezi rovnými. ²¹

Říšský sněm představoval protipól monarchisticko-byrokratické exekutivy. Na rozdíl od Spolkové rady, kde zasedali jmenovaní zástupci, ho tvořili poslanci volení na základě všeobecného a rovného volebního práva pro muže na dobu pěti let. ²² Říšský sněm byl „symbolem politického národa“ ²³ a na německou politiku měl zdanlivě omezený vliv, neboť císař ho podle vlastního uvážení svolával, zahajoval, odročoval a ukončoval jeho zasedání, kancléř nebyl povinen odpovídat na interpelace poslanců a neschválení vládních předloh zákonů nevedlo k jeho demisi. Říšskému sněmu nicméně příslušela zákonodárná iniciativa a společně se Spolkovou radou přijímal říšské zákony, takže bez něj nemohl být vydán žádný zákon. Kromě toho měl právo schvalovat státní rozpočet, říšské daně, mohl interpelovat představitele výkonné moci a veřejně diskutovat o jakémkoliv problému. ²⁴

V otázce ústavního systému Německého císařství vycházel německý profesor W. J. Mommsen z teze o dlouhodobé ústavní krizi, načež došel k závěru: „Již na konci

¹⁷ Projev Bismarcka v Říšském sněmu, 24. 1. 1882, BISMARCK, O. von, – SCHÜSSLER, W. (ed.). *Die gesammelten Werke, XII., Reden 1878 bis 1885*. Berlin: Stollberg, 1929, s. 324.

¹⁸ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 97.

¹⁹ ULLMANN, *op. cit.*, s. 32.

²⁰ OSTERMANN, T. *Die verfassungsrechtliche Stellung des Deutschen Kaisers nach der Reichsverfassung von 1871*. Frankfurt am Main: Lang, 2009. Srov. GURGANUS, A. E. *Kurt Eisner: A Modern Life. German History in Context*. Rochester – New York: Camden House, 2018, s. 52.

²¹ HAARDT, *The Kaiser*, s. 538. HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 128–129. K císařovým „říšským“ příjmům srov. RÖHL, J. C. G. *Kaiser Wilhelm II, 1859–1941: A Concise Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, s. 54–55.

²² BIEFANG, A. Integration und Repräsentation. Zur Stellung des Reichstags in der politischen Kultur der konstitutionellen Monarchie 1871–1888. In: RECKER, M.-L. (ed.). *Parlamentarismus in Europa. Deutschland, England und Frankreich im Vergleich*. Berlin: De Gruyter, Boston: Oldenbourg Wissenschaftsverlag, 2004, s. 4–6.

²³ BIEFANG, *op. cit.*, s. 16.

²⁴ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 102–106.

Bismarckovy vlády se projeví první náznaky, že německá říše začala být neovladatelná.²⁵ Wehler zašel ještě dále, když prohlásil, že ústavní systém byl „spíše autokratický, polovičně absolutistický“ a „podstata absolutistického režimu zůstala zachována“. Do roku 1890 ho charakterizoval jako „bonapartovský diktátorský“.²⁶ Období po roce 1890 podle něj provázela permanentní státní krize, takže „vzniklo mocenské vakuum, které se snažily zaplnit různé osobnosti a síly... [říše] za fasádou zdánlivě pevného režimu se proměnila v polykracii soupeřících mocenských center“.²⁷ My se přikláníme spíše k názoru Nipperdeye a Richter. Nipperdey nepovažoval německou monarchii za absolutistickou nebo poloabsolutistickou, nýbrž za konstituční.²⁸ Podobně konstatovala mnichovská profesorka Richter: „Přesto bylo císařství konstituční a doba polovičního či úplného absolutismu už stejně prominula.“²⁹

2. Říšský sněm a Bismarckův odchod

V roce 1888 nastoupil na německý a pruský trůn Vilém II.³⁰ Bismarck o novém monarchovi v pamětech uvedl, že „ke svému přirozenému nadání zdědil od předků jistou rozmanitost“,³¹ která zahrnovala nádherymilovnost, sklony k autokracii, mlhavou mystiku, nechuť k práci, výmluvnost a přesvědčení o svém postavení z boží vůle. Jeho současník, průkopník vojenských dějin H. Delbrück, ho popsal slovy: „... má jen znamenitou paměť. Věří však, že všemu rozumí, o všem hovoří a svá stanoviska předkládá s takovou jistotou a neotřesitelností, jež zcela vylučuje každý odpor“.³² I jeden z jeho dvořanů zdůraznil, že císař „není chytrý. Nemá pevný charakter a ve vážných věcech nemusí dojít k samostatnému závěru. Bojí se slyšet pravdu a vyhýbá se nepříjemným záležitostem. Samostatně pracovat nebo se zaměstnat se mu příliš nelíbí.“³³ Většina historiků charakterizovala Viléma II. jako diletantu vratkého duševního založení, krajně impulsivního a nerealistického, se sklonem k sebeglorifikaci.³⁴ Například americký vojenský historik D. Showalter uvedl, že „měl rychlé, pohotové chápání doprovázené přáním činit to nejlepší pro svou zemi a lid... Byl intelektuálně a emocionálně labilní, se sklonem trvat na realizaci své myšlenky a stejný

²⁵ MOMMSEN, W. J. *Der autoritäre Nationalstaat. Verfassung, Gesellschaft und Kultur im deutschen Kaiserreich*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 1990, s. 64–65.

²⁶ WEHLER, H.-U. *Das Deutsche Kaiserreich 1871–1918*. 7. Aufl. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1994, s. 63. Odmítá ale pojem „kancléřská diktatura“, tamtéž, s. 64–65. Proti paralele s druhým císařstvím vystoupil např. ULLMANN, *op. cit.*, s. 93–94.

²⁷ WEHLER, *op. cit.*, s. 69.

²⁸ NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 99.

²⁹ RICHTER, H. *Demokratie. Eine deutsche Affäre. Vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2020, s. 105.

³⁰ Srov. STERKENBURGH, F. F. Staging a Monarchical-federal Order. Wilhelm I as German Emperor. *German History*, 2021, roč. 39, č. 4, s. 520–523.

³¹ BISMARCK, O. von. *Gedanken und Erinnerungen*. Stuttgart, Berlin: J. G. Cotta, 1928, s. 121.

³² THIMME, A. *Hans Delbrück als Kritiker der Wilhelminischen Epoche*. Düsseldorf: Droste, 1955, s. 17.

³³ ILSEMANN, S. von – KOENIGSWALD, H. von (eds.). *Der Kaiser in Holland. Aufzeichnungen des letzten Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. I.: Amerongen und Doorn 1918–1923*. München: Biederstein, 1967, s. 126–127. Podobně: BÜLOW, B. Fürst von – STOCKHAMMERN, F. von (ed.). *Denkwürdigkeiten. II. Von der Marokko-Krise bis zum Abschied*. Berlin: Verlag Ullstein, 1930, s. 81.

³⁴ STELLNER, *Poslední*, s. 57–66. Psychologické studie jej prezentují jako jedince, který sám nad sebou pochyboval, a proto byl pro něj „potlesk“ navýsost důležitý. KOHUT, T. A. *Wilhelm II. and the Germans*. New York: Oxford Univ. Press, 1991, s. 132.

sklon měnit názor.³⁵ S tímto pojetím souhlasíme stejně jako s tezí Ch. Clarka, že císař „zůstal ... inteligentním člověkem, nicméně vybaveným špatným úsudkem, se sklonem k netaktním výbuchům a krátkodobému nadšení, bázlivá postava s dispozicí k panice, jež často jedná impulsivně na základě pocitu slabosti a ohrožení“.³⁶

Nový císař, jenž se nejdříve opájel vnější stránkou moci, si nevytvořil pravidelný pracovní plán, nevydržel delší dobu naslouchat referátům a neustále cestoval. V důsledku relativně mizivého zájmu o politické otázky během prvního roku vlády Bismarck císaře podceňoval, což vedlo k nárůstu vlivu panovníkova okolí, tedy politicky neodpovědných osobností. Ty Vilému II. vnukly ideu Bismarcka odstranit, přičemž záminkou se měla stát císařova podpora zákonů pro blaho dělníků v rozporu s Bismarckovou snahou pokračovat s represivní politikou vůči sociální demokracii.³⁷

Císař se proto osobně nezapojoil do jednání o prodloužení Zákona proti společensky nebezpečným snahám sociální demokracie (Zákon proti socialistům) v Říšském sněmu. Jeho jádrem bylo plošné opatření proti socialistickým, sociálnědemokratickým a komunistickým spolkům, tiskovinám a shromážděním, a to včetně zákazu tiskovin, vyhoštění a odsouzení. Kancléř podal vládní návrh na jeho neomezené prodloužení, a to i přesto, že represivní strategie zjevně selhávala, jelikož se i přes perzekuce počet hlasů pro sociálnědemokratické kandidáty během platnosti zákona více než zčtyřnásobil. Proti kancléřovu návrhu se postavilo katolické Centrum i liberálové, takže došlo k rozpadu vládního volebního a parlamentního bloku zvaného „kartel“. Císař na uzavřeném jednání kancléře požádal, aby souhlasil se zmírněním Zákona proti socialistům. Dostalo se mu ale jednoznačného odmítnutí, naopak kancléř ho donutil, aby ve třetím čtení předložil zpřísněnou verzi zákona. Tu Říšský sněm podle očekávání 25. ledna 1890 zamítl.³⁸

Vilém II. se poté ostentativně věnoval dělnické problematice s odůvodněním, že „chce národu, především dělníkům ukázat svoji dobrou vůli a pomoci jim“.³⁹ Touto cestou hodlal odpoutat dělnictvo od sociální demokracie, která by tak přišla o voliče. Monarchovi se nová role velmi zalíbila, což navýsost konzervativní rakousko-uherský velvyslanec považoval za alarmující, neboť Viléma II. na berlínských ulicích několikrát zdravili zvoláním: „Sláva císaři pracujícím!“⁴⁰ Císař si nechal připravit podklady konkrétních opatření, a to nikoliv příslušnými úředníky, nýbrž svým nejbližším důvěrníkem, hrabětem P. Eulenburgem.⁴¹

³⁵ SHOWALTER, D. From Deterrence to Doomsday Machine: The German Way of War, 1890–1914. *Journal of Military History*, 2000, roč. 64, č. 3, s. 684.

³⁶ CLARK, Ch. *Wilhelm II. Die Herrschaft des letzten deutschen Kaisers*. München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2008, s. 334. Podobně HAFFNER, S. Wilhelm der Zweite. In: HAFFNER, S. – VENOHR, W. (eds.). *Preußische Profile: Friedrich II., Neithardt von Gneisenau, Otto von Bismarck, Theodor Fontane, Helmuth von Moltke, Friedrich Engels, Erich Ludendorff, Wilhelm II., Henning von Tresckow, Ernst Niekisch*. Königstein im Taunus: Athenäum, s. 201–216.

³⁷ ULLMANN, *op. cit.*, s. 91; Nověji ke konfliktu: STEINBERG, J. *Bismarck: a life*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2011, s. 435–437; RÖHL, *Kaiser*, s. 44–52; LERMAN, K. A. *Bismarck*. Harlow – New York: Pearson Longman, 2004, s. 239.

³⁸ LAPPENKÜPER, *op. cit.*, s. 152–153.

³⁹ Vilém II. Eulenburgovi, 13. 1. 1890, HALLER, J. (ed.). *Aus fünfzig Jahren. Erinnerungen, Tagebücher und Briefe aus dem Nachlaß des Fürsten Philipp zu Eulenburg-Hertefeld*. Berlin: Paetel, 1923, s. 241.

⁴⁰ Széchényiho telegram Kálnokymu, Berlín, 27. 2. 1890, *Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. Politisches Archiv III.*, 138, fol. 213 (dále jen: *HHSIA, PA III.*).

⁴¹ Széchényi Kálnokymu, 7. 2. 1890, tamtéž, fol. 151; Eulenburg Vilémovi II., 20. 1. 1890, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. I. Von der Reichsgründung bis zum Neuen Kurs*

Následně je panovník přednesl 24. ledna 1890 na pruské korunní radě⁴², kde oznámil, že vydá dva výnosy. První měl oznámit chystaný zákon na ochranu dělníků, který počítal se zkrácením pracovní doby, zákazem nedělní práce, omezením práce žen a dětí. Druhým výnosem chtěl svolat do Berlína mezinárodní konferenci o zlepšení dělnických životních podmínek.⁴³

Bismarck svůj postoj v sociální otázce nezměnil a dokonce přesvědčil pruské ministry, aby program ochrany dělníků neodmítli, nýbrž pouze požádali o čas k dalšímu studiu.⁴⁴ Později o tom Vilém II. napsal: „Vláda byla ve skutečnosti výhradním nástrojem v rukou Bismarckových a jednala podle jeho rozkazu.“⁴⁵ Další osudy císařova sociálního programu zdařile shrnul Ullmann: „Vilém a s ním rostoucí část veřejného mínění zastávali názor, že by se měla přehodnotit represivní politika kancléře a že místo pouhého potlačování sociálnědemokratického dělnického hnutí je třeba opatrně přistoupit na kompromis. Oproti tomuto ‚novému kursu‘ ... Bismarck nadále sázel na represí a konfrontaci, jelikož chtěl u měšťanstva vyvolat strach z revoluce.“⁴⁶

Přelomovou událostí se staly výsledky voleb do Říšského sněmu z února 1890. Nejsilněji zastoupenou stranou v Říšském sněmu se stalo katolické Centrum, naopak kartelové strany zaznamenaly značné úbytky mandátů. Další nárůst sociální demokracie vzbuzoval velké obavy.⁴⁷ Císař se v předvolební boji angažoval pro kartelové strany a jejich neúspěch považoval za radikální zhoršení situace v parlamentu. Přistoupil proto na kancléřův program boje proti novému Říšskému sněmu. Bismarckův plán byl jednoduchý. Na zasedání Říšského sněmu chtěl předložit ještě ostřejší úpravu Zákona proti socialistům, přičemž sněm by takovou předlohu jistě odmítl a kancléř by jej mohl se císařovým souhlasem rozpustit. Při projednávání tohoto plánu na zasedání pruské korunní rady 2. března 1890

1866–1891. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1976, s. 417. Srov. HALLER, *op. cit.*, s. 241–244; LIDTKE, V. L. *Outlawed Party: Social Democracy in Germany*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966, s. 292–298; BRAUER, A. von – ROGGE, H. (ed.). *Im Dienste Bismarcks. Persönliche Erinnerungen*. Berlin: Mittler, 1936, s. 303.

⁴² Císařův dokument otištěn: EPPSTEIN, G. Freiherr von (ed.). *Fürst Bismarcks Entlassung. Nach den hinterlassenen, bisher unveröffentlichten Aufzeichnungen des Staatssekretärs des Innern, Staatsministers Dr. Karl Heinrich von Boetticher und des Chefs der Reichskanzlei unter dem Fürsten Bismarck Dr. Franz Johannes von Rottenburg*. Berlin: August Scherl, 1920, s. 152, 157.

⁴³ RÖHL, J. C. G. Kaiser Wilhelm II., Grossherzog Friedrich I. und der „Königsmechanismus“ im Kaiserreich. *Historische Zeitschrift*, 1983, roč. 236, č. 1, s. 552.

⁴⁴ BISMARCK, *op. cit.*, s. 54. LUCIUS von BALLHAUSEN, R. Freiherr von. *Bismarck-Erinnerungen des Staatsministers Freiherrn Robert Lucius von Ballhausen*. Stuttgart: Cott, 1920, s. 509. Srov. Holstein Eulenburgovi, 27. ledna 1890, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, I., č. 293, s. 421–423. Generál Waldersee neměl pro sociální otázku žádné pochopení, s Vilémovou aktivitou nesouhlasil, ale vítal sociální projekty jako součást manévru proti Bismarckovi. MEISNER, H. O. (ed.). *Denkwürdigkeiten des Generalfeldmarschalls Alfred Grafen von Waldersee, II. 1888–1900*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1923, s. 99.

⁴⁵ VILÉM II. *Události a osoby 1878–1918*. Praha – Brno: Fr. Borový, 1922, s. 31–32.

⁴⁶ ULLMANN, *op. cit.*, s. 92. K junkerstvu a sociální demokracii srov. ANDERSON, M. L. *Practicing Democracy. Elections and Political Culture in Imperial Germany*. New York: Princeton, 2022, s. 152–198. K Bismarckově postupu proti císařově sociální politice srov. Széchényi Kálnokymu, 15. 2. 1890, *HHStA, PA III.*, 138, fol. 184–188, Széchényiho telegram Kálnokymu, 15. 2. 1890, tamtéž, fol. 182–183; Széchényi Kálnokymu, 13. 2. 1890, tamtéž, fol. 179; EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 211–217; Podklady pro jednání státní rady z 17. 2. 1890, *Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. Brandenburg-Preußisches Hausarchiv, Repositur 53*, č. 159 (dále jen: *GStA PK, BPH Rep. 53*).

⁴⁷ Srov. EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 61; ULLMANN, *op. cit.*, s. 39.

vyslovil Bismarck názor, že říše není svazkem zemí, nýbrž spolkem knížat a nastínil možnost oktrojování německé ústavy. Doslova prohlásil: „A proto by mohla v nutném případě knížata a senáty spolkových měst podpořit odstoupení od spolkové smlouvy. Tímto způsobem by bylo možné oddělit se od Říšského sněmu, kdyby měly volby špatně dopadnout.“⁴⁸ Poslední věta byla sice z protokolu vyškrtána, ale i tak se stala základem hypotézy o Bismarckově přípravě státního převratu.⁴⁹ Bismarckův plán postupu proti Říšskému sněmu nenašel v nejvyšších kruzích dostačující podporu. Klíčoví úředníci a provládní politici se obávali, že by jeho uskutečněním došlo ke zničení posledních zbytků kartelu a k nebezpečné eskalaci politické situace.⁵⁰ Také Vilém II. změnil názor a na počátku března se od plánu zostřeného protisocialistického zákona distancoval. Dokonce veřejně prohlásil, že je jeho nejušlechtilejší povinností postarat se o blaho nižších tříd, a „ti, kteří mi chtějí pomáhat, jsou mi ze srdce vítáni, ale ty, kteří se mi při této práci postaví, rozdrtím!“.⁵¹ Kontrola nad vývojem situace se Bismarckovi sice vymkla z rukou, ale on se nevzdával. Jeho nový manévř se podobal předchozímu plánu. Hodlal totiž v rámci vojenské předlohy předložit výrazně navýšený vojenský rozpočet. Pokud by ji parlament schválil, zastínil by Vilémovy sociálně politické snahy.⁵² Kancleřem chystaná vojenská předloha by totiž císaře dostala do překerní situace. Pokud by nechtěl vyjít vstříc Centru, musel by se podílet na rozpuštění Říšského sněmu, čímž by vzniklo nebezpečné napětí, jehož by kancleř mohl využít pro znovunastolení ideje státního převratu. Vilém II., jenž se nedokázal rozhodnout mezi výše zmíněnými alternativami, vyřešil problém jednoduše – Bismarcka propustil.⁵³

3. Císař, Caprivi a parlament

Bismarckovým odchodem se uvolnil prostor pro politiku „nového kursu“, který odmítal dosavadní rozdělení politického spektra na nepřátele a podporovatele říše. Nový říšský kancleř⁵⁴ Leo von Caprivi platil za umírněného politika⁵⁵. Ve vnitropolitických otázkách se musel potýkat s mnoha nevyřešenými problémy, především nedisponoval spolehlivou většinou v Říšském sněmu a čelil císařovým neobratným politickým vyhlášením

⁴⁸ Cit. dle: RÖHL, J. C. G. Staatsstreichplan oder Staatsstreichbereitschaft? Bismarcks Politik in der Entlassungskrise. *Historische Zeitschrift*, 1966, roč. 203, č. 1, s. 610.

⁴⁹ ZEHLIN, E. *Staatsstreichpläne Bismarcks und Wilhelms II. 1890–1894*. Stuttgart – Berlin: Cotta, 1929.

⁵⁰ Cit. dle: RÖHL, J. C. G. *Deutschland ohne Bismarck. Die Regierungskrise im Zweiten Kaiserreich 1890–1900*. Tübingen: Wunderlich, 1969, s. 53.

⁵¹ SCHRÖDER, W. (ed.). *Das persönliche Regiment. Reden und sonstige öffentliche Äußerungen Wilhelms II.* München: Birk, 1907, s. 91, 96.

⁵² Holstein Eulenburgovi, 7. 3. 1890, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, I., č. 338, s. 481; Eulenburg Fridrichu I. Bádenskému, 13. 3. 1890, tamtéž, č. 350, s. 497.

⁵³ Žádost otištěna: EPPSTEIN, *op. cit.*, s. 189–194. Týž den se kancleř odmítl zúčastnit slavnostní hostiny v obrazárně Královském zámku. Srov. Veränderungen zur Galatafel, *GStA PK, BPH Rep.* 53, č. 159. NONN, Ch. *Bismarck. Ein Preuße und sein Jahrhundert*. München: C. H. Beck, 2015, s. 327–328. K přijetí demise v tisku srov. GERWARTH, R. *Der Bismarck-Mythos: die Deutschen und der Eiserne Kanzler*. München: Siedler, 2007, s. 21–23.

⁵⁴ Jmenovací listina kancleře Capriviho, 20. 3. 1890, *GStA PK, BPH Rep.* 53, č. 433.

⁵⁵ Císař napsal své babičce: „S Caprivim si rozumíme velmi dobře.“ Vilém II. Viktorii I. Britské, 24. 12. 1890, BUCKLE, G. F. (ed.). *The Letters of Queen Victoria*, 3d series, I., London: John Murray, 1930, s. 666. Později o něm napsal: „Jeho stáří bylo zárukou, že bude rozvázným a klidným rádcem pro osiřelého mladého císaře.“ VILÉM II., *op. cit.*, s. 43–44.

a projevům.⁵⁶ Mimo jiné se musel zasadit o realizaci Vilémových iniciativ ve prospěch dělníků.⁵⁷ Výsledky těžce vyjednaného zákona na ochranu dělníků ale neodpovídaly původním císařovým velkolepým nerealistickým slibům, takže měly mizivé účinky na dělnické hnutí. Vilém II. se tedy nestal „lidovým císařem“ ani sociálním reformátorem.⁵⁸ Lze souhlasit s komentářem odvolaného Bismarcka, který věc označil za císařův neúspěšný chimérický pokus „zcela sám se vypořádat se sociální demokracií“.⁵⁹ Po tomto neúspěchu se císař dělnickou otázkou již nezabýval a tvrdil, že „stojí vysoko nad stranami“ a musí dbát na zájmy všech.⁶⁰

Caprivi hodlal zajistit stabilní provládní většinu v Říšském sněmu ústupky katolickému Centru, které by uzavřelo koalici s konzervativci. Ti s podobným postupem zásadně nesouhlasili, stejně jako císař, který si přál obnovení kartelu (konzervativci a liberálové). Přestože císař věděl, že vláda se vstřícností Říšského sněmu nemůže počítat, „poručil“ přednést vojenskou předlohu.⁶¹ Ta navrhovala navýšení výdajů na armádu a zvýšení počtu vojáků. Kancléř hodlal zajistit potřebnou parlamentní většinu zásadním ústupkem, a to zavedením dvouleté vojenské služby místo tříleté.⁶² Jelikož císař trval na tříleté vojenské službě, Říšský sněm vojenskou předlohu odmítl, a byl rozpuštěn.⁶³ Při dalším vyjednávání vojenské předlohy⁶⁴ akceptoval monarcha spolu s částí generality dvouletou aktivní službu a začal ji kategoricky obhajovat.⁶⁵ Většinu v Říšském sněmu pro přijetí vojenské předlohy se nakonec podařilo získat s pomocí stran reprezentující národnostní menšiny v červenci 1893.⁶⁶

⁵⁶ WEITOWITZ, R. *Deutsche Politik und Handelspolitik unter Reichskanzler Leo von Caprivi 1890–1894*. Düsseldorf: Droste, 1978, s. 9. Caprivi musel hájit císaře před poslanci Říšského sněmu, že zveřejňoval svá prohlášení bez kontrasignace kancléře či ministrů. Capriviho projev z 30. 11. 1891, ARNDT, R. (ed.). *Die Reden des Grafen von Caprivi im Deutschen Reichstage, Preussischen Landtage und bei besonderen Anlässen 1883–1893*. Berlin: Ernst Hofmann & Co., 1894, s. 163.

⁵⁷ Při zahájení jednání Říšského sněmu 6. května 1890 panovník řekl: „Počítám s dalším prohloubením zákonodárství na ochranu dělníků.“ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. VIII. Legislaturperiode. I. Session. 1890/91, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1890, s. 1; též: Széchényi Kálnokymu, 6. 5. 1890, *HHStA, PA III.*, 139, fol. 497.

⁵⁸ GARDNER, H. *The Failure to Prevent World War I. The Unexpected Armageddon*. London – New York: Ashgate, 2015, s. 83–84. Srov. RÖHL, Kaiser, s. 59–60; GEIS, R. *Der Sturz des Reichskanzlers Caprivi*. Berlin: Verlag von Emil Ebering, 1930, s. 103–104.

⁵⁹ *Neue Freie Presse*, 22. 3. 1900, č. 12779, s. 2.

⁶⁰ Projev z 15. 5. 1890, JOHANN, E. (ed.). *Reden des Kaisers. Ansprachen, Predigten und Trinksprüche Wilhelms II.* München: Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1977, s. 50–52.

⁶¹ RÖHL, *Deutschland*, s. 70–71.

⁶² Eulenburg Fridrichu I., 16. 4. 1892, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. II. Im Brennpunkt der Regierungskrise 1892–1895*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1979, č. 664, s. 852; Eulenburg Holsteinovi, 2. 9. 1892, tamtéž, č. 696, s. 925; Holstein Eulenburgovi, 26. 12. 1892, tamtéž, č. 754, s. 1000–1001, poznámka č. 1.

⁶³ Srov. Capriviho projev z 15. 2. 1892, ARNDT, *op. cit.*, s. 194–200.

⁶⁴ SCHRÖDER, *op. cit.*, s. 6. Projev Viléma II., 4. 7. 1893, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. I. Session. 1893, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1893, s. 1.

⁶⁵ MEISNER, *op. cit.*, s. 267.

⁶⁶ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. I. Session. 1893, Bd. 1, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1893.

V roce 1894 se prohloubily rozpory mezi Vilémem II. a kancléřem Caprivim.⁶⁷ Císař navrhl, že pro vládu nepříznivou situaci v Říšském sněmu by mohlo vyřešit oktrojování volebního práva a státní převrat. S podobným plánem Caprivi naprosto nesouhlasil a vyhrožoval, že podá demisi. Na zasedání pruské vlády odmítl tezi o právu spolkových knížat rozpustit říši jako právně neudržitelnou a politicky nebezpečnou. Podobně smýšleli i představitelé konzervativních stran. Caprivi sice svůj názor prosadil, ale intriky a útoky jeho nepřátel pokračovaly⁶⁸, až v říjnu 1894 kulminovaly jeho demisí.⁶⁹

Novým kancléřem a pruským premiérem se stal pětasedmdesátiletý Chlodwig kníže zu Hohenlohe-Schillingsfürst.⁷⁰ Současně do popředí vystoupila osobnost císařova důvěrníka hraběte Eulenburga, který se zásadním způsobem podílel na řešení všech krizí v 90. letech i na provádění důležitých personálních změn.⁷¹ V roce 1895 se mu kupříkladu podařilo prosadit jako nového tajemníka Zahraničního úřadu svého přítele B. von Bülowa, o kterém v dopise panovníkovi tvrdil: „Bernhard je nejcennějším úředníkem, jehož Vaše Veličenstvo má, je predestinovaným říšským kancléřem.“⁷²

Vilém II. přiměl nového kancléře předložit v Říšském sněmu zákon proti převratu, tedy legislativně postihovat aktivity pokládané za revoluční, především činnost sociální demokracie. Návrh počítal s omezením svobody tisku a projevu, aby se ztížila sociálně demokratická propaganda. Proto císaře v květnu 1895 neschválení zákona velmi rozhořčilo.⁷³ Eulenburgovi napsal, že „Říšský sněm je už příliš zbabělý“.⁷⁴ Carovi vylíčil situaci nabubřelými slovy: „Můj Říšský sněm se chová co nejhůře. Potácí se sem a tam od

⁶⁷ Szögyényi telegram Kálnokymu, 11. 1. 1894, *HHStA, PA III.*, 144, fol. 11. Titíž, 21. 1. 1894, tamtéž, fol. 18.

⁶⁸ Szögyényi Kálnokymu, 17. 3. 1894, tamtéž, fol. 104. ULLMANN, *op. cit.*, 141–142.

⁶⁹ CECIL, L. *The German Diplomatic Service, 1871–1914*. Princeton: Princeton University Press, 2015, s. 270.

⁷⁰ Szögyényi Kálnokymu, 10. 11. 1894, *HHStA, PA III.*, 144, fol. 529. Ke jmenování: STALMANN, V. *Fürst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst 1819–1901. Ein deutscher Reichskanzler*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2009, s. 210–215; ULLMANN, *op. cit.*, s. 145; EYCK, E. *Das persönliche Regiment Wilhelms II. Politische Geschichte des deutschen Kaiserreiches 1890–1914*. Erlbach – Zürich: Eugen Rentsch, 1948, s. 100.

⁷¹ BÖSCH, F. Grenzen des „Obrigkeitsstaates“. Medien, Politik und Skandale im Kaiserreich. In: MÜLLER, S. O. – TORP, C. (ed.). *Das Deutsche Kaiserreich in der Kontroverse*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2009, s. 138–142, 149–151.

⁷² Eulenburg Vilémovi II., 14. 2. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, II., č. 1086, s. 1463; Vilém II. Eulenburgovi, 12. 2. 1895, tamtéž, č. 1083, s. 1460; Marschall Eulenburgovi, 17. 2. 1895, RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz. III. Krise, Krieg und Katastrophen 1895–1921*. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1983, č. 1088, s. 1466; Marschall Eulenburgovi, 27. 6. 1897, tamtéž, č. 1327, s. 1836; Bülow Eulenburgovi, 16. 7. 1897, tamtéž, č. 1333, s. 1846. K prosazení Bülowa srov. CECIL, *op. cit.*, s. 260–261, 276; Holstein Eulenburgovi, 22. 2. 1895, RICH, N. – FISHER, M. H. (ed.). *Die geheime Papiere Friedrich von Holstein. III. Briefwechsel (30. Januar 1861 bis 28. Dezember 1896)*. Göttingen: Musterschmidt, 1961, č. 448, s. 449; MÜLLER, K. A. von (ed.). *Fürst Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*. Stuttgart – Berlin: Deutsche Verlags-Anstalt, 1931, III., s. 355.

⁷³ SWEENEY, D. *Work, Race, and the Emergence of Radical Right Corporatism in Imperial Germany*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2009, s. 102–104; ULLMANN, *op. cit.*, s. 146–147. Srov. 220. zasedání, 11. 5. 1897, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. IV. Session. 1895/97, Bd. 8, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1897, s. 5845–5858.

⁷⁴ Vilém II. Eulenburgovi, 9. 12. 1894, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, II., č. 1060, s. 1425.

socialistů, podporovaných Židy, k ultramontánním katolíkům. Obě strany budou, jak vidím, brzo zralé na to, aby byli jejich členové do jednoho pověšeni.“⁷⁵

Ve veřejných vystoupeních dával Vilém II. najevo svůj odpor ke členům sociální demokracie, o nichž tvrdil, že jsou „tlupou lidí, nehodnou nosit jméno Němec“, „vlastizrádným davem“, „živly“ a „nevlastenečtí nepřátelé božského uspořádání světa“.⁷⁶ Jeho okolí, ani přední úředníci se sociálními demokraty rozhodně nesympatizovali, nicméně se jejich vliv snažili potlačit nenásilnými legálními prostředky. Kancelář si uvědomoval, že císařovy nenávislné projevy jen nahrávají protimonarchistické agitaci. Na podzim roku 1895 Hohenlohe poznamenal: „Konflikt s Říšským sněmem by vedl k jeho rozpuštění a novým volbám, které by skončily porážkou vlády... Mojí politikou je s ním vycházet.“⁷⁷ Císař nakonec ustoupil a soustředil se na jiná témata. V soukromém dopise pouze snil o tom, že z Německa „vymete parlamentarismus a stranické šablony“.⁷⁸

V 90. letech 19. století se císař namísto dělnické otázky začal nadšeně zajímat o válečné námořnictvo.⁷⁹ Jeho ambicí bylo vybudovat námořní sílu srovnatelnou s britskou. Vycházel tak vstříc průmyslovým kruhům, zejména loděnicím a těžkému průmyslu, stejně jako konzervativním a nacionalistickým stranám, které podporovaly expanzivní politiku a „světovou politiku“.⁸⁰ Idea zvětšení námořní síly se po roce 1895 stala jedním ze základních bodů vnitřní a zahraniční politiky i díky tomu, že ji aktivně propagoval panovník.⁸¹ Na počátku roku 1896 jen nerad souhlasil s odložením termínu podání námořní předlohy, neboť podle stanovisek vůdců politických stran kancelář zjistil, že má minimální šance na přijetí.⁸² Na obtíže s předložením námořní předlohy císař opět reagoval hystericky, dokonce mluvil o tom, že chce provést státní převrat a obejít se bez Říšského sněmu. Na argument, že Německo je konstitučním státem, pateticky odvětil, že disponuje osmnácti vojenskými sbory. Císař se také blamoval, když k předákům konzervativců vyslal své důvěrníky, aby vysondovali jejich názor na případný státní převrat. Většina historiků se však kloní k názoru, že šlo spíše o úvahu než o reálný politický cíl. Pro podobné plány mohl císař v Německu získat pouze nejpravcovější elementy, nikoliv však reálnou politickou sílu. Úvahy o státním převratu nebyly realizovány, panovník si s touto ideou vlastně pouze pohrával.⁸³

⁷⁵ Vilém II. Mikuláši II., 7. 2. 1895, GOETZ, W. (ed.). *Briefe Wilhelms II. an den Zaren 1894–1914*. Berlin: Ullstein, 1920, č. 3, s. 8.

⁷⁶ Vilém II. Hohenlohovi, 8. 9. 1895, EYCK, *op. cit.*, s. 59.

⁷⁷ CURTIUS, F. (ed.). *Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst*. Stuttgart – Leipzig: Deutsche Verlags-Anstalt, 1907, II., s. 523. Srov. STALMANN, *op. cit.*, s. 262.

⁷⁸ Vilém II. Eulenburgovi, 25. 12. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1178, s. 1620–1621.

⁷⁹ ULLMANN, *op. cit.*, s. 150–154.

⁸⁰ WINZEN, P. Zur Genesis von Weltmachtkonzept und Weltpolitik. In: RÖHL, J. C. G. – MÜLLER-LUCKNER, E. (ed.). *Der Ort Kaiser Wilhelms II. in der deutschen Geschichte*. München: Oldenbourg, 1991, s. 192; STALMANN, *op. cit.*, s. 271–281.

⁸¹ RÖHL, *Kaiser Wilhelm II.*, s. 560; MÜLLER, *op. cit.*, s. 153–154.

⁸² MEISNER, *op. cit.*, s. 365–366; BERGHAHN, V. R. *Der Tirpitz-Plan. Genesis und Verfall einer innenpolitischen Krisenstrategie unter Wilhelm II.* Düsseldorf: Droste, 1971, s. 97.

⁸³ Eulenburg Vilémovi II., 8. 4. 1897, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1313, s. 1811. Srov. RÖHL, *Deutschland*, s. 199.

Na konci června a počátkem července 1897 došlo k velké reorganizaci nejvyšších úřadů německé a pruské správy. Kanceléřem zůstal Hohenlohe⁸⁴, ale Eulenburg usiloval o to, aby se jeho nástupcem stal státní tajemník Zahraničního úřadu pracovitý, vzdělaný, leč zároveň ctižádostivý a marnivý Bülow. Vynikal jako brilantní parlamentní řečník a manipulátor veřejného mínění.⁸⁵ Do čela Námořního úřadu, klíčového pro prosazení námořní předlohy, byl povolán kontradmirál Alfred Tirpitz.⁸⁶ Císaře nicméně nelze považovat za vlastního tvůrce námořnictva, spíše se jednalo o komplex zájmů průmyslových magnátů, obchodníků, finančníků, loďařů, admirálů a generálů, který přistoupil na velmocenskou politiku říše.⁸⁷

Stěžejním úkolem nové vládní garnitury se stalo zajištění námořního zbrojení.⁸⁸ Vnitropolitická situace ale nebyla pro námořní předlohu nijak příznivá, neboť v Říšském sněmu se poslanci Centra, svobodomyšlné strany a sociální demokracie postavili proti zvyšování výdajů. Ani tradiční opora vlády, konzervativní strana, nejevila ochotu přistoupit na podstatné zvýšení námořního rozpočtu.⁸⁹ Bülow proto využil vzedmuté vlny nacionalismu a protibritských nálad, stejně jako mohutné propagandy a tradičních politických metod, včetně ústupků katolickému Centru⁹⁰ a nakonec dosáhl toho, že koncem března 1898 poslanci Říšského sněmu hlasovali pro námořní předlohu.⁹¹

Přijetí námořní předlohy signalizovalo úspěšnost linie „nových mužů“ okolo císaře. Výborně informovaný rakousko-uherský velvyslanec hlásil do Vídně: „Vztah mezi císařem Vilémem a státním tajemníkem Bülowem založený na úplné důvěře zůstává nadále nezkalený, neuběhne den, aniž by císař Vilém, pokud je v Královském zámku, nenavštívil byt státního tajemníka. Říšský kanceléř je přitom zcela v pozadí a slouží jako důstojná

⁸⁴ HOHENLOHE-SCHILLINGSFÜRST, A. Fürst von. *Aus meinem Leben*. Frankfurt am Main: Frankfurter Societäts-Druckerei, 1925, s. 352–353.

⁸⁵ MEISNER, *op. cit.*, s. 431.

⁸⁶ Caprivi Tirpitzovi, 28. 3. 1891, cit. dle: WINZEN, *Zur Genesis*, s. 192. Hohenlohe Vilémovi II., 23. 3. 1898, *GSa PK, BPH Rep.* 53, č. 234. Srov. SELIGMANN, M. S. – NÄGLER, F. – EPKENHANS, M. *The Naval Route to the Abyss: The Anglo German Naval Race 1895–1914*. Farnham, Surrey: Ashgate Publishing Limited, 2015; BERGHAHN, V. R. Zu den Zielen des Deutschen Flottenbaus unter Wilhelm II. *Historische Zeitschrift*, 1970, roč. 210, č. 1, s. 65; RÖHL, *Deutschland*, s. 251.

⁸⁷ Např. STEINBERG, J. The Kaiser's Navy and German Society. *Past and Present*, 1964, roč. 28, č. 1, s. 102–110; KÖNIG, W. *Wilhelm II. und die Moderne der Kaiser und die technisch-industrielle Welt*. Paderborn, München: Schöningh, 2007.

⁸⁸ TIRPITZ, A. von. *Erinnerungen*. Leipzig: Koehler, 1920, s. 96; BÜLOW, B. Fürst von – STOCKHAMMERN, F. von (ed.). *Denkwürdigkeiten. I. Vom Staatssekretariat bis zur Marokko-Krise*. Berlin: Verlag Ullstein, 1930, s. 108–117; WINZEN, *Zur Genesis*, s. 198.

⁸⁹ EPKENHANS, M. Germany, 1870–1914: a military empire turns to the sea. In: RODGER, N. A. M. – BUCHET, Ch. (eds.). *The Sea in History. The Modern World / La Mer Dans l'histoire. Le Période Contemporaine*. Woodbridge: The Boydell Press, 2017, s. 21–24.

⁹⁰ BÜLOW – STOCKHAMMERN, *op. cit.*, I., s. 59; BERGHAHN, *Der Tirpitz-Plan*, s. 189; WEHLER, *op. cit.*, s. 176–179. V tomto smyslu psal Bülow již v roce 1895. Bülow Eulenburgovi, 23. 2. 1895, RÖHL, *Philipp Eulenburgs*, III., č. 1096, s. 1482. Srov. MÜLLER, *op. cit.*, s. 405; VIERHAUS, R. (ed.). *Am Hof Der Hohenzollern. Aus dem Tagebuch der Baronin Spitzemberg 1865–1914*. Göttingen: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1979, s. 181–182.

⁹¹ *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. IX. Legislaturperiode. V. Session. 1897/98, Bd. 3, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1898.

dekorace.⁹² Bülowovo jmenování do nejvyšší říšské funkce se připravovalo dlouho a po přijetí druhé námořní předlohy v roce 1900 proběhlo velmi hladce.⁹³

4. Tisk, osobní vláda a parlamentarizace

Od poloviny 19. století se média, zejména tisk, staly významným nástrojem, jenž ovlivňoval veřejné mínění, a tím i politické dění. Není tedy divu, že většina politiků a panovníků se v důsledku toho stávala tématem médií, a snažila se je různými způsoby a s různými tendencemi využívat. Vilém II. média na jedné straně značně podporoval, protože pro něj byly „souhlas a potlesk nesmírně důležité“ a rád chtěl být „zářivým středem pozornosti“.⁹⁴ Na druhé straně se aspekty Vilémovy osobnosti a jeho působení staly předmětem kritického mediálního diskurzu. Zásadní studii k tomuto tématu předložila švýcarská odbornice Sonja Glaab, jež se zabývala zásadní otázkou – zda byl Vilém II. nejen „mediální hvězdou“, ale také „mediálním císařem“. Tedy zda si byl plně vědom významu tisku pro ovlivňování veřejného mínění, zda chápal specifická pravidla masových médií své doby či konečně zda je uměl využít pro vlastní potřeby.⁹⁵

Glaab došla k závěru, že císař si byl vědom toho, že tisk nejen odráží veřejné mínění, ale rovněž ho ovlivňuje. Například svému tiskovému mluvčímu dával „přímé příkazy“ k ovlivňování tisku, který se měl „krotit“, a nekritizovat „nejvyššího pána“.⁹⁶ Podobné reakce však jen vyvolávaly další vlnu kritiky. Podle hraběte Lerechenfelda „byly takové pokusy o potlačení veřejné kritiky Viléma pro pověst monarchie kontraproduktivní“. Naopak spíše podporovaly opoziční diskurz. Členové císařových kanceláří (civilní a vojenský kabinet) se často snažili „žehliti“ císařovy eskapády, když žádali novináře, aby „císařovy projevy, které byly většinou improvizované, zveřejňovali až po konzultaci jejich rukopisů s členem civilního kabinetu“.⁹⁷

Vilém II. sledoval mediální zpravodajství velmi pozorně, nicméně Glaab uvedla, že nebylo jisté, zda císař četl noviny celé. Došla k závěru, že se spíše spokojil s denním přehledem tiskových zpráv. Kromě toho „... dával přednost krátkým novinovým článkům před zprávami svých ministrů“.⁹⁸ Císař se často rozčiloval nad zprávami v tisku, jednou kupříkladu prohlásil: „Je mi úplně jedno, co o mně tisk píše ... ale zakazují jakékoli vměšování do mých osobních záležitostí.“⁹⁹ Chtěl spíše demonstrovat, „že jako absolutní

⁹² Szögyényi Goluchowskému, 2. 2. 1898, *HHStA, PA III.*, 151, fol. 17.

⁹³ 209. Sitzung, 12. 6. 1900, *Stenographische Berichte über die Verhandlungen des Reichstags*. X. Legislaturperiode. I. Session. 1898/1900, Bd. 7, Berlin: Verlag der Buchdruckerei der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1900, s. 6005–6046. Srov. BÜLOW – STOCKHAMMERN, *op. cit.*, s. 386, 462. O souvisejících personálních změnách srov. Holstein Hatzfeldtovi, 27. 10. 1900, EBEL, G. – BEHNEN, M. (ed.). *Botschafter Paul Graf von Hatzfeldt Nachgelassene Papiere 1838–1901*. Boppard am Rhein: Boldt, 1976, II., č. 831, s. 1343–1346; RÖHL, *Kaiser*, s. 67–69.

⁹⁴ GLAAB, S. Wilhelm II. und die Presse – Ein Medienkaiser in seinem Element? *Publizistik*, 2008, roč. 53, č. 2, s. 201.

⁹⁵ GLAAB, *op. cit.*, s. 200–214. Srov. VOGEL, B. Selbstmobilisierung und Polarisierung – Für „Kaiser und Reich“ gegen den „inneren Reichsfeind“ 1890–1914/18. In: SCHILDT, A. – VOGEL, B. (ed.). *Pressepolitik und öffentliche Meinung im Kaiserreich*. Düsseldorf: Ergebnisse Verlag, 2002, s. 37–58.

⁹⁶ GLAAB, *op. cit.*, s. 207–208.

⁹⁷ LERCHENFELD-KÖFERING, H. G. *Kaiser Wilhelm II. als Persönlichkeit und Herrscher*. Kalmünz: Michael Lassleben, 1985, s. 21.

⁹⁸ GLAAB, *op. cit.*, s. 206.

⁹⁹ Vilém II. Hohenloho, 30. 4. 1897, EYCK, *op. cit.*, s. 162.

monarcha stojí nad zpravodajstvím a kritikou v něm obsaženou. Navenek se prezentoval jako silný vojácký císař, jemuž klepy a drby nevadily.“ Ve skutečnosti na ně ale reagoval velmi citlivě. Jsou známy jeho přehnané reakce na kritiku v médiích, dokonce ho dokázaly rozzuřit i „neškodné nepřesnosti a nesprávnosti z jeho života“.¹⁰⁰

O novinářích neměl Vilém II. obecně dobré mínění. Podle amerického historika L. Cecila sdílel „negativní obraz tisku a novinářské profese, který v jeho době převládal“. Nepovažoval „tisk za politického nebo společenského aktéra...“, ale... za pouhý reproduktor“. Obzvláště negativně vnímal zástupce sociálnědemokratického a liberálního tisku. U sociálnědemokratického mu vadila politická orientace, u liberálního se u něj kromě jiného projevoval i stále sílící antisemitismus – ať již se jednalo o samotné novináře, nebo majitele vydavatelských domů.¹⁰¹

Reakce německého tisku na postoj císaře Viléma II. k legislativnímu procesu byly diferencované podle politické orientace jednotlivých listů. Tisk se stal jedním z hlavních fór, kde se vedly diskuze o císařově fungování v ústavním systému.¹⁰² Konzervativní a provládní tisk (*Kreuzzeitung*, *Deutsche Tageszeitung*) obhajoval silnou osobní roli císaře jako garanta pořádku, jednoty říše a monarchického principu. Kritiku Říšského sněmu často líčil jako rozkladnou parlamentní obstrukci nebo stranický egoismus. Autokratické vystupování Viléma II. bylo prezentováno jako nutná reakce na slabost parlamentu a rostoucí vliv sociální demokracie. Monarcha byl zobrazován jako nadstranický státník, jehož autorita stojí nad „haštežením poslanců“. Národně-liberální a buržoazní listy (*Berliner Tageblatt*, *Frankfurter Zeitung*) sice respektovaly monarchii, nicméně zdůrazňovaly nutnost dodržování ústavy a role sněmu. Kritizovaly císařovy spontánní projevy, politické zásahy a obcházení parlamentu, zejména v otázkách zahraniční politiky a armády. Často vyzývaly ke konstituční zdrženlivosti císaře, nikoliv k odstranění monarchie. Sociálnědemokratický a levicový tisk (*Vorwärts*) označoval autokratické snahy Viléma II. za reakční a protiústavní. Monarcha byl líčen jako symbol militarismu a autoritářství a překážka demokratizace Německa. Říšský sněm byl prezentován jako jediné legitimní zastoupení lidu, jehož pravomoci císař systematicky oslabuje. Katolické listy jako *Germania* často balancovaly mezi loajalitou k monarchii a obranou parlamentních práv. Kritika byla umírněná, ale důsledná – odmítání absolutistických tendencí, důraz na právní stát a ústavní rovnováhu. Noviny se obávaly, aby oslabení sněmu nevedlo k posílení protestantsko-pruského autoritářství.¹⁰³

¹⁰⁰ GLAAB, *op. cit.*, s. 211. FISCHER J.-U. Majestätsbeleidigung im Reichstag: „Eine solche Verletzung der monarchischen Gefühle der Majorität des Reichstags...“. *Zeitschrift für Parlamentsfrage*, 2002, roč. 33, č. 3, s. 573–588.

¹⁰¹ Srov. CECIL, L. Wilhelm II. und die Juden. In: MOSSE, W. E. – PAUCKER, A. (ed.). *Juden im Wilhelmschen Deutschland 1890–1914. Ein Sammelband*. Tübingen: Mohr Siebeck, 1998, s. 314–348; RÖHL, John C. G. *Kaiser, Hof und Staat*. München: C. H. Beck, 1995, s. 216. Za zmínku také stojí role filmu, který v této době ještě nebyl masovým médiem. Vilém II. se rád viděl na celuloidových pásčích, jeho záběry působily autenticky a živě. Nicméně široké masy zatím film oslovit nemohl. Srov. POHL, K.-D. Der Kaiser im Zeitalter der technischen Reproduzierbarkeit. In: WILDEROTTER, H. – POHL, K.-D. (eds.). *Der letzte Kaiser – Wilhelm II. im Exil*. Berlin: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991, s. 9–18.

¹⁰² STÖBER, G. *Pressepolitik als Notwendigkeit. Zum Verhältnis von Staat und Öffentlichkeit im wilhelmschen Deutschland 1890–1914*. Stuttgart: Steiner, 2000; DUSSEL, K. *Deutsche Tagespresse im 19. und 20. Jahrhundert*. 2. erw. Aufl. Münster: Lit Verlag, 2011, s. 111–112.

¹⁰³ Využíváním tisku, fotografií a filmu se ale stal symbolem mediálního panovníka, protože dovedně kombinoval moderní a „anachronické“ rysy, čímž vytvořil nový typ monarchické prezentace. KOHL-RAUSCH, M. *Loss of Control: Kaiser Wilhelm II, Mass Media, and the National Identity of the Second*

V německém tisku se velmi často objevovaly úvahy o císařově postavení v nejvyšších politických sférách a o míře jeho vlivu. Domníváme se, že ve vlastním velmocenském soukolí německého státu hrál Vilém II. ve sledovaných letech dominantní úlohu v personálních otázkách, že se obklopoval lidmi, kteří splňovali jeho představy a realizovali politickou linii, jež našla ve vnitropolitické či zahraničněpolitické oblasti dostatečnou podporu mocenských opor císařství. Dočasný úpadek mocenské pozice říšského kancléře po Bismarckově odchodu¹⁰⁴ ukončil nástup Bülowa v roce 1900. Na druhou stranu jsme přesvědčeni, že pokud se monarcha svými unáhlenými rozhodnutími dostal do rozporu se zájmy vládnoucích špiček politických a ekonomických kruhů, vždy ustoupil.

Období let 1890–1900 interpretovali někteří historici jako éru velkého císařova ovlivňování politiky a psali o tzv. osobní vládě. Po roce 1945 přišel německý historik a právník E. Eyck s tezí, že Vilém II. v rámci osobní vlády skutečně vládl, realizoval vlastní politické ideje, jež energicky prosazoval.¹⁰⁵ S tím nesouhlasili němečtí historici F. Hartung¹⁰⁶, W. Schüssler¹⁰⁷ či H. Rothfels¹⁰⁸, stejně jako německo-kanadská historička A. Thimme, která tento pojem vysvětlovala jako „kritiku celé císařovy osobnosti a jeho vystupování, zatímco ve skutečnosti se nedalo v právně ústavním smyslu o osobní vládě vůbec hovořit“.¹⁰⁹ Německá profesorka E. Fehrenbach dospěla k závěru, že „osobní vláda Viléma II. ... zůstala pouhou fikcí“, přičemž se jako první zabývala jejími reálnými důsledky.¹¹⁰

Na konci 20. století německá, britská a americké historiografie sice akceptovaly negaci teze o osobní vládě, nicméně se rozcházel v hodnocení podílu Viléma II. na výkonu státní moci. Podle čelného meziválečného právního historika E. R. Hubera vykonával císař svěřenou moc bez podstatných odchylek od říšské a pruské ústavy. Popřel také vznik „kryptoabsolutistického“ modelu a osobní vládu považoval též za pouhou fikci.¹¹¹ Podle kolínského profesora A. Hillgrubera naplnil Vilém II. úlohu vymezenou ústavou, „tedy úlohu integrovat civilní a vojenské komponenty ve vedoucí špičce podle celkové politiky“.¹¹² Bielefeldský profesor H. U. Wehler a podobně i T. Nipperdey psali o úsilí Viléma II. naoko absolutisticky vládnout, ačkoliv ve skutečnosti respektoval ústavní zvyklosti.¹¹³

German Reich. In: BANERJEE, M. – BACKERRA, Ch. – SARTI, C. (eds.). *Transnational Histories of the "Royal Nation"*. Cham: Palgrave Macmillan, 2017, s. 87–107.

¹⁰⁴ STÜRMER, M. *Das ruhelose Reich Deutschland 1866–1918*. Berlin: Severin und Siedler, 1983, s. 276.

¹⁰⁵ EYCK, *op. cit.*

¹⁰⁶ HARTUNG, F. *Das persönliche Regiment Wilhelms II.* Berlin: Akademie-Verlag, 1952, s. 3–20.

¹⁰⁷ SCHÜSSLER, W. *Kaiser Wilhelm II.: Schicksal und Schuld*. Göttingen – Berlin – Frankfurt am Main – Zürich: Muster-Schmidt, 1962.

¹⁰⁸ ROTHFELS, H. *Bismarck. Vorträge und Abhandlungen*. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz: Kohlhammer, 1970.

¹⁰⁹ THIMME, *op. cit.*

¹¹⁰ FEHRENBACH, E. *Wandlungen des deutschen Kaisergedankens 1871–1918*. München: Oldenbourg, 1969, s. 95.

¹¹¹ HUBER, E. R. *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789. Band IV: Struktur und Krisen des Kaiserreichs*. Stuttgart: Kohlhammer, 1978, s. 183. Srov. CONZE, *op. cit.*, s. 107–108.

¹¹² HILLGRUBER, A. *Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1979, s. 15.

¹¹³ WEHLER, *op. cit.*, s. 72; NIPPERDEY, *op. cit.*, s. 100–101, 475–485; srov. ELEY, G. *Wilhelminismus, Nationalismus, Faschismus. Zur historischen Kontinuität in Deutschland*. Münster: Verlag Westfälisches Dampfboot, 1991; MOMMSEN, W. J. *War der Kaiser an allem schuld? Wilhelm II. und die preußisch-deutschen Machteliten*. München: Propyläen, 2002, s. 259. Mommsen navazoval na německého právního

Tezi Wehlerovy školy o stínovém postavení Viléma II. rozhodně odmítl britský historik J. C. G. Röhl. Na základě studia velkého množství dokumentů¹¹⁴ odhalil a popsal císařovy systematické pokusy z 90. let 19. století, jimiž usiloval o vytvoření zvláštního typu osobní vlády. Röhl dále konstatoval, že „podíl císaře na utváření německé politiky nebyl konstantní“.¹¹⁵ Rozlišil několik fází Vilémovy vlády. Léta 1888–1890 vyplnil konflikt s Bismarckem, který si až do demise podržel kontrolu nad vládní politikou. Léta 1890–1897 byla obdobím tzv. „improvizované osobní vlády“, jež se v letech 1897–1908 transformovala v „institucionalizovanou osobní vládu“, neboli „osobní vládu v dobrém smyslu“. Po roce 1908 došlo k výraznému poklesu císařova vlivu i vážnosti. Při analýze vládní formy začal Röhl v 80. letech 20. století používat vedle termínu „osobní vláda“ i pojem „královský mechanismus“.¹¹⁶ Při tom se více zaměřil na císařovu vnitřní politiku, například na podporu budování loďstva či sociální politiku.¹¹⁷ Poslední svazek monumentální Röhlovy biografie Viléma II. a jeho nedávno publikovaný stručný přehled celoživotního díla o Vilémově vládě rozvíjejí tezi, že poslední císař instaloval režim osobní vlády, jenž mu spolu s jeho vojenskými a civilními poradci umožnil kontrolovat německou politiku, včetně rozhodnutí vedoucích k válce.¹¹⁸

Proti Röhlově tezi vystoupil australsko-britský historik Ch. Clark s tím, že královský mechanismus u nestálého a chaotického Viléma II. nemohl fungovat, neboť ten se „nadchl pro jednu myšlenku, pak ho začala nudit nebo ztratil odvalu a nechal ji zase padnout“.¹¹⁹ V současnosti se otázkou, kdo vládl Německému císařství, nekomplexněji zabýval britský historik Haardt, který došel k závěru: „Přesto Röhl, Clark a všichni ostatní účastníci debaty o osobní vládě měří práva císaře podle měřítka ústavy z roku 1871, ignorují značné změny, jimiž tato práva v průběhu let prošla.“¹²⁰ Haardt tematizoval čtyři základní transformační procesy, které v průběhu desetiletí stabilizovaly komplexní mocenskou strukturu císařství: „centralizace státních kompetencí, monarchizace císařského úřadu, nacionalizace Spolkové rady a parlamentarizace říšské moci“. V rámci těchto procesů se podle něj „různé monarchické a parlamentní, hegemonní a konfederativní, sjednocující a partikularistické síly říše“ snažily „udržet ... [a] rozšířit svou moc“, přičemž manipulovaly federálními strukturami a využívaly je pro tento účel.¹²¹ Ze soupeření o kompetence mezi „unitárními a federativními, hegemonickými a partikularistickými, monarchickými

teoretika Carla Schmitta. CONZE, *op. cit.*, s. 108; SOBĚHART, R. Pojem „politická“ v teorii Carla Schmitta: příspěvek k dějinám idejí Výmarské republiky. *Dvacáté století*, 2009, roč. 1, č. 1, s. 37–54.

¹¹⁴ Mj. RÖHL, J. C. G. (ed.). *Philipp Eulenburgs politische Korrespondenz*. I.–III. Boppard am Rhein: Harald Boldt, 1976–1983; FUCHS, W. P. (ed.). *Großherzog Friedrich I. von Baden und die Reichspolitik 1871–1907*. I.–IV. Stuttgart: Kohlhammer, 1968–1980.

¹¹⁵ RÖHL, *Kaiser Wilhelm II.*, s. 554.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 539–577; RÖHL, J. C. G. Hof und Hofgesellschaft unter Wilhelm II. In: WERNER, K. F. (ed.). *Hof, Kultur und Politik im 19. Jahrhundert*. Bonn: Röhrscheid, 1985, s. 237–289.

¹¹⁷ Toto pojetí rozpracoval v rozsáhlém císařově životopisu: RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II. Bd. 2: Der Aufbau der persönlichen Monarchie 1888–1900*. München: C. H. Beck, 2001; RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II. Bd. 3: Der Weg in den Abgrund 1901–1941*. München: C. H. Beck, 2008.

¹¹⁸ RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II: Into the Abyss of War and Exile, 1900–1941*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015; RÖHL, J. C. G. *Wilhelm II*.

¹¹⁹ CLARK, *op. cit.*, s. 336; podobně CONZE, *op. cit.*, s. 121–122.

¹²⁰ HAARDT, *The Kaiser*, s. 529–554.

¹²¹ HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 20.

a parlamentními silami“¹²² podle něj vyšli tři vítězové, jmenovitě císař, říšská vláda a Říšský sněm. Výsledkem těchto čtyř transformačních procesů byl „plně integrovaný federální rozhodovací systém“.¹²³

Haardt současně odmítl námitky historiků, kteří jako H.-U. Wehler psali o strukturální krizi prusko-německého vládního systému. Haardt navázal na E. Fehrenbacha¹²⁴ a studiem ústavního práva potvrdil tezi o „monarchizaci císařského úřadu“. Jeho systematická interpretace působivě ukazuje, jak byla v ústavní teorii původní suverenita Spolkové rady postupně přenesena na císaře. Došel k závěru, že ačkoli úřad císaře byl pouze doplňkem pruské koruny, poskytlo mu následné rozšíření jeho pravomocí v legislativní a výkonné oblasti nové pravomoci, s nimiž ústava nepočítala. V důsledku toho se z císařského úřadu stala samostatná ústavní entita na federální úrovni. Jednalo se o výsledek strukturálních institucionálních změn, nikoli chování jeho držitelů a tako proměna byla dokončena v době nástupu Viléma II. na trůn v roce 1888.¹²⁵ Toto postupné posilování říšské vlády pomohlo Říšskému sněmu stát se samostatným politickým fôrem, jež bylo také v opozici vůči říšské vládě.¹²⁶

Závěr

Podle našeho názoru jsou Haardtovy závěry přesvědčivé už kvůli tomu, že osobní vláda v Eyckově pojetí by vyžadovala mimořádně způsobilou osobnost na trůně. Přes dobré vzdělání, nepochybný talent i inteligenci ale Vilém II. nebyl schopen důsledně držet otežce vlády a soustavně pracovat. Kníže Bülow to výborně vystihl ve svých pamětech: „Za autokrata se pouze vydává, aniž by jím byl... Ke skutečnému samovládcí mu chybí pevnost, tvrdost, duševní energie a stálost.“¹²⁷

Pokud bychom měli shrnout interakci mezi císařem a parlamentem, musíme konstatovat, že v císařově konfliktu s Bismarckem se vztah vyhroutil v otázce sociální agendy a Zákona proti socialistům, kdy Vilém prosadil sociální výnosy a naznačil „nový kurs“, zatímco kancléř Bismarck sázel na represí a konfrontaci. Tlak na tvrdý protisocialistický zákon vedl ke střetu s novým Říšským sněmem, ke ztroskotání vládních předloh a k Bismarckově odvolání. V letech Capriviho úřadování se ukázalo, že k prosazení armádních a sociálních reforem bylo nutné vyjednávat kompromisy s parlamentem. Krize kolem zkrácení vojenské služby v letech 1892–1893 odhalila císařovu politickou nestálost, protože po dlouhém trvání na tříleté formě nakonec akceptoval dvouletý kompromis, aby získal většinu v Říšském sněmu. V období Hohenlohova úřadování císař stupňoval verbální útoky na sociální demokracii a vyžadoval přijmout proti nim nový zákon, avšak vláda a parlament

¹²² Tamtéž, s. 803.

¹²³ Tamtéž, s. 519.

¹²⁴ FEHRENBACH, *op. cit.*

¹²⁵ HAARDT, *Bismarcks ewiger Bund*, s. 314–316, 334, 341.

¹²⁶ Tamtéž, s. 389, 496–497. Srov. SCHÖNBERGER, Ch. Die überholte Parlamentarisierung. Einflußgewinn und fehlende Herrschaftsfähigkeit des Reichstags im sich demokratisierenden Kaiserreich. *Historische Zeitschrift*, 2001, roč. 272, č. 3, s. 623–666; LANTINK, F. W. The Modernity of the Unmodern? The German Emperor in the Constitution of the Kaiserreich. In: HEIN-KIRCHER, H. – STERKENBURGH, F. F. (eds.). *Modernizing Europe's Imperial Monarchies*. London: Palgrave Macmillan, 2025, s. 229–253.

¹²⁷ BÜLOW, *op. cit.*, II., s. 88. Srov. MOMMSEN, W. J. Kaiser Wilhelm II and German Politics. *Journal of Contemporary History*, 1990, roč. 25, č. 2–3, s. 295.

preferovaly a také prosadily legální a mírnější prostředky, čímž zásadně korigovaly císařovy autoritativní impulzy.

Politické krize z let 1890–1900 ukázaly, že Vilém II. sice dokázal upoutat veřejnost a vyvíjet nátlak na různá politická a vlivná seskupení, ale konečná rozhodnutí vznikala při kooperaci výkonné a zákonodárné moci. Námořní předlohy z let 1898 a 1900 nakonec prošly jen díky cílenému budování většin, intenzivní propagandě, vyjednávání s Centrem a kompromisům, což opět potvrdilo posílení postavení Říšského sněmu. Bülowova politika se snažila rozšířit provládní tábor různými dvorskými manévry, a tím snížit transakční náklady na získávání sněmovních hlasů, ale i tato strategie ukázala, že „císařovi muži“ musejí s parlamentem vyjednávat, nikoli ho obcházet.

Usuzujeme, že vztah Viléma II. s parlamentem je proto nutné chápat jako napětí mezi jeho ideologickým odporem ke stranickému systému a praktickou závislostí na parlamentních většinách. Již na počátku vlády císař ostře kritizoval strany jako destruktivní síly a sněm označil za zbabělý a podléhající „stranám převratu“, čímž záměrně delegitimizoval parlamentní politiku v očích monarchistického publika. Občas sondoval myšlenku státního převratu, oktrojování volebního práva či stavu obležení, ale nikdy ji nedokázal realizovat, protože nenašel dostatečnou podporu vládních elit ani společenskou legitimizaci.

Německý profesor E. Conze napsal, že Vilém II. Říšský sněm hanlivě označoval za „říšský opičinec“, pohrdal poslanci, jejich debatami i politickými spory.¹²⁸ Na druhé straně byl ale císař nucen postupně akceptovat fakt, že bez spolupráce s Říšským sněmem nelze prosadit zákony a rozpočty, takže jeho boj s parlamentarismem byl především rétoricky konfrontační, nikoli trvale institucionální. V praxi uskutečňoval tlak na parlament především prostřednictvím rétoriky, dvorské sítě, mediálních vystoupení a výběru nejvyšších úředníků, nicméně při tom narážel na tvrdé institucionální limity spolkového státu a rozpočtovou suverenitu sněmu. Říšský sněm se mezitím profesionalizoval, rozšířil vliv rozpočtových a procedurálních nástrojů a postupně se stal svébytným fórem, které dokázalo vládu korigovat i blokovat, pokud úředníci nebyli schopni přistoupit na kompromisy. Konstituční vývoj v říši proto vedl k tiché, ale reálné parlamentarizaci rozhodovacích procesů, i když formální ministerská odpovědnost vůči sněmu až do první světové války neexistovala.

Z hlediska politické kultury reprezentoval Vilém II. mediální a performativní monarchii, která úmyslně hrála proti stranickému systému, ale zároveň využívala parlament jako legitimizační nástroj pro národní mobilizaci. Vztah k Říšskému sněmu byl tedy proměnlivý a selektivní, někdy kooperativní, jindy konfliktní, ale nikdy čistě dominantní. Císař opakovaně testoval hranice ústavy, nicméně federální konstrukce, pruská vazba a nutnost koaliční politiky v Říšském sněmu jeho ambice neustále vracely do konstitučního rámce. Tím se posiloval dlouhodobý trend, v němž parlamentní element získával na váze, zatímco císařská exekutiva byla nucena vládnout prostřednictvím vyjednávání, nikoli prostřednictvím dekretů či násilného zvratu.

Císařův vztah k parlamentarismu lze shrnout jako ideově nepřátelský a strukturálně korigovaný, přičemž výsledkem byla politika, kombinující monarchické ambice s parlamentními procedurami bez plné převahy jedné složky nad druhou. Tento ambivalentní

¹²⁸ CONZE, *op. cit.*, s. 125.

modus trval až do parlamentarizace na konci první světové války, kdy se z politické nutnosti posílila odpovědnost vlády vůči sněmu, a to i na úkor císařových práv.

Vilém II. respektoval ústavu více, než se zdálo. Sklon k osobní vládě se projevoval především v projevech a poznámkách na úředních dokumentech. Často si neuvědomoval, že na veřejnosti nemůže mluvit jako soukromá osoba, protože všechny jeho projevy byly veřejností posuzovány z politického hlediska. Veřejnost tedy často mylně považovala jeho náhlé nápady za oficiální stanoviska.

Vliv Viléma II. na německou politiku lze v mnoha situacích označit za chaotický, nesoustavný či dokonce zhoubný. Nicméně během své vlády vystupoval jako hlava státu v duchu ústavních zákonů, nebyl stínovým císařem. Říšská i pruská správa se jeho osobou nejednou zaštitila při prosazování nepopulárních opatření, takže negativní ohlas sklídl panovník. Císař se zasloužil o pokračování procesu unifikace Německa, stal se symbolem jednotné říše a přičinil se o prosazení, schválení a propagaci zbrojení a „světové politiky“.